

УДК 331.103.6 + 331.1

Шевченко В. В.**РАЦІОНАЛІЗАТОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМИ І ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ**

Результатом оновлення технологій є продукція, що має суттєво покращену якість, або меншу собівартість, при цьому не викликає заперечень, що інтелектуальна власність є потужним джерелом нових технологій будь-якого призначення. Поряд із такими об'єктами інтелектуальної власності, як винаходи і корисні моделі, раціоналізаторські пропозиції грають важливу роль у прискоренні науково-технічного прогресу. На більшості підприємств промислово розвинених країн функціонує система раціоналізації з подачею раціоналізаторських пропозицій, реалізація яких дозволяє підвищити продуктивність праці, знизити витрати на виробництво, поліпшити якість продукції або обслуговування, полегшити впровадження нових технологій [1–3].

Згідно дослідження раціоналізаторської діяльності 246 підприємств ФРН, що було проведене Інститутом економіки підприємств (Франкфурт-на-Майні), з 1,9 млн співробітників даних підприємств більше 20 % залучені до процесу подання раціоналізаторських пропозицій. При цьому розрахунковий економічний ефект від раціоналізаторських пропозицій на цих підприємствах автомобілебудування, виробництва техніки, машинобудування, енергетики, послуг зв'язку та доставки тощо тільки в 2009 році склав 1 548 млн Євро, з яких, зокрема, на Deutsche Post AG отримано 256 млн Євро ефекту, Siemens AG – 178, Deutsche Telecom – 74, BMW Group – 57. Протягом 2004–2009 років співробітниками 246 підприємств загалом було подано більше 1,1 млн пропозицій, причому якщо у сфері обслуговування та державному секторі тільки двома підприємствами було досягнуто середнього результату більше 1 пропозиції за рік від співробітника, то у сфері металообробки підприємствами Viesmann Werke Berlin та Viesmann Werke GmbH & Co KG – не менше 15 пропозицій за рік, що є кращим показником серед усіх 17 представлених у дослідженні галузей.

Питанням раціоналізації, раціоналізаторської діяльності та її стимулювання за кордоном і в Україні присвячені публікації науковців і дослідників Г. Андрощука [2, 4, 5], О. Святоцького, П. Крайнева, Б. Прахова [6], І. Дробітька, В. Плескача, [3; 7], І. Петрової [8], А. Горнісевича [9], І. Іващенко [10]. Зокрема авторами розглянуто аспекти функціонування закордонних та державної систем раціоналізації, стимулювання раціоналізаторства на підприємствах України, Японії, ФРН, США та інших країн, заохочення раціоналізаторів до подання та впровадження раціоналізаторських пропозицій. Однак питанням використання раціоналізаторських пропозицій в умовах підприємств України та отримання корисного ефекту від їх комерціалізації наразі не приділяється достатньої уваги.

Метою роботи є встановлення сучасних умов функціонування системи раціоналізації України з визначенням динаміки використання раціоналізаторських пропозицій, проблемних ситуацій, пов'язаних із раціоналізаторською діяльністю, та можливих шляхів їх вирішення.

В загальному розумінні під раціоналізацією мають на увазі удосконалення методів будь-якої роботи, виконане завдяки впровадженню нової інформації в практику, яке забезпечує підвищення продуктивності праці, покращення якості продукції тощо. Такий творчий пошук змін, оптимальної організації діяльності, удосконалення технологічних процесів, званий раціоналізацією виробництва та здійснюваний шляхом подачі раціоналізаторських пропозицій, є актуальним і заслуговує дослідження як інструмент управління творчими ресурсами. Впровадження й адаптація технологій вимагають співпраці всіх наявних людських ресурсів, при цьому ідеальним середовищем для впровадження та адаптації системи раціоналізації є середовище в межах підприємства, працівники якого, усвідомлюючи конкретні техно-

логічні проблеми підприємства, можуть проявити свої новаторські здібності для вирішення цих проблем.

В роботі [11] було розпочато дослідження використання раціоналізаторських пропозицій та визначені загальні тенденції комерціалізації рішень. Зокрема, було встановлено збільшення в Україні протягом 2010-2013 років кількості інноваційно активних підприємств із 1694 до 2224 та одночасне зменшення з 11,5 до 6,5 % серед цих підприємств частки тих юридичних осіб, що заохочували комерціалізацію технічних рішень завдяки системі раціоналізації. Також визначено величину зниження кількості використаних раціоналізаторських пропозицій на підприємствах та розраховано втрати вітчизняної економіки від зниження рівня використання раціоналізаторських пропозицій.

Аналіз показників інноваційної діяльності [11-15] демонструє, що протягом 2010-2013 років зменшення серед інноваційно активних підприємств майже в 2 рази (з 11,5 до 6,5 %) частки тих юридичних осіб, що заохочували комерціалізацію технічних рішень завдяки системі раціоналізації, відбулось одночасно із:

- збільшенням на 31 % кількості інноваційно активних підприємств (із 1 694 до 2 224);
- зменшенням на 25 % кількості підприємств, у яких використані раціоналізаторські пропозиції (з 196 до 146).

При цьому важливою й одночасно цікавою особливістю, на яку варто звернути увагу, є більш ніж двократне зменшення за даний період негативної динаміки щодо кількості авторів раціоналізаторських пропозицій у порівнянні зі зменшенням на 25 % кількості підприємств, які використовували раціоналізаторські пропозиції в своїй діяльності (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка раціоналізаторської діяльності в Україні
у 2013 році в порівнянні з 2010 роком

	2010 рік	2013 рік	Показники 2013 року відносно 2010 року
Кількість інноваційно активних підприємств	1 694	2 224	+ 31 %
Частка юридичних осіб із системою раціоналізації (серед інноваційно активних)	11 із 100	6 із 100	- 45 %
Кількість підприємств, у яких використані раціоналізаторські пропозиції	196	146	- 25 %
Кількість авторів раціоналізаторських пропозицій	11 484	10 137	- 12 %
Кількість використаних раціоналізаторських пропозицій	11 678	11 583	- 1 %

Отже, як слідує з табл. 1, при зменшенні на 25 % кількості юридичних осіб, у яких використані раціоналізаторські пропозиції, зменшення кількості авторів раціоналізаторських пропозицій, які, як правило, працюють у цих юридичних осіб, відбулось на 12 %, або на 1 347 раціоналізаторів. Ще більший дисонанс тенденцій проявляється при порівнянні динаміки кількості юридичних осіб, у яких використані раціоналізаторські пропозиції, зі змінами в кількості використаних пропозицій. Так при зменшенні на 25 % кількості зазначених юридичних осіб, кількість використаних раціоналізаторських пропозицій на цих підприємствах зменшилась менш ніж на 1 %, або на 95 пропозицій.

Таким чином, якщо негативна динаміка щодо кількості авторів раціоналізаторських пропозицій за 4 роки з 2010 по 2013 роки в порівнянні зі зменшенням за 4 роки кількості ор-

ганізацій, які використовували раціоналізаторські пропозиції в своїй діяльності, відрізняється у 2 рази (12 % проти 25 %), то негативна динаміка щодо кількості використаних раціоналізаторських пропозицій за 4 роки в порівнянні зі зменшенням кількості даних організацій відрізняється у 25 разів (1 % проти 25 %). Встановлена тенденція потребує подальшого поглибленого дослідження у наступних роботах, а наразі треба погодитись з тим, що загальна тенденція комерціалізації раціоналізаторських пропозицій на підприємствах України є вкрай негативною, особливо враховуючи зниження кількості використаних раціоналізаторських пропозицій в Україні у попередній період, згідно дослідження [11], з 66 355 пропозицій у 1995 році до менш ніж 12 тисяч пропозицій у 2010–2013 роках.

Раціоналізація, беззаперечно, є взаємовигідною для держави, раціоналізаторів та суб'єктів господарювання, але ті підприємства, які все ж зберегли багаторічні традиції раціоналізаторства та новаторства, сьогодні майже не відчують підтримки або оцінки їх творчих діянь з боку державної системи раціоналізації. При цьому новатори більшості підприємств взагалі не мають можливості подати (зареєструвати) заяву на раціоналізаторську пропозицію через, зокрема, відсутність нормативно-правового регулювання процесу раціоналізації на цих підприємствах. Науковці та дослідники [4, 8, 9, 10] пропонують наступні шляхи покращення цієї ситуації.

Держава повинна стимулювати науково-технічний прогрес на всіх етапах життєвого циклу нововведень: від фундаментальних досліджень, науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт до впровадження розробок у виробництво, враховуючи обмеженість фінансових ресурсів та пріоритетність напрямків науково-технічної та інноваційної діяльності. Система стимулювання повинна сприяти активізації застосування інновацій, забезпеченню структурної перебудови і підвищенню конкурентоспроможності реальних секторів економіки.

Успіх інноваційного процесу багато в чому залежить від того, наскільки його безпосередні учасники зацікавлені у швидкому й ефективному впровадженні результатів науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт у виробництво. Вирішальне значення набуває трудова та творча мотивація працівників і стимулювання їхньої високопродуктивної праці. Сучасним компаніям необхідно домогтись підвищення творчої активності, стимулювати пошук нестандартних рішень, створити і підтримувати атмосферу новаторства. В умовах ринкової економіки необхідно забезпечити комерційний результат інноваційної праці, що виражається в зростанні прибутку, зниженні витрат, підвищенні якості продукції.

Також потрібно подолати проблему правової неврегульованості раціоналізації виробництва, при цьому нагальним є забезпечення правового регулювання відносин щодо раціоналізаторських пропозицій на підприємствах. На державному рівні необхідно вдосконалити норми у сфері охорони раціоналізаторських пропозицій; встановити єдиний спосіб (формулу) розрахунку авторської винагороди раціоналізатора; стимулювати раціоналізаторську діяльність на підприємствах шляхом надання додаткових пільг юридичним особам, які підтримують раціоналізаторську діяльність.

Одним із найважливіших питань напрямку удосконалення правової охорони раціоналізації в Україні є розробка єдиного загальнодержавного нормативного акта, бо раціоналізаторська діяльність порушує інтереси всіх підприємств й організацій, їх колективів. Загальнодержавний акт потрібен за принциповими питаннями раціоналізації, а детальну регламентацію цієї роботи повинно здійснювати кожне підприємство окремо. В загальнодержавному нормативному акті повинні знайти відображення наступні основні моменти: визначення ознак охороноздатності раціоналізаторської пропозиції, порядок оформлення заяви на раціоналізаторську пропозицію, порядок визначення розміру та виплати винагороди, права та пільги авторів раціоналізаторських пропозицій, а також порядок їх захисту. Зараз юридичні особи мають повну свободу у визначенні порядку оформлення прав на раціоналізаторські пропозиції. Однак переважна більшість не має власних оригінальних правил (стандартів, ін-

струкцій і т.п.) про порядок оформлення прав на раціоналізаторські пропозиції та керуються у своїй діяльності нормативно-правовими актами, які носять рекомендаційний характер [6].

Локальним досягненням для державного сектору можна вважати затвердження у 2013 році Інструкції [16] про організацію раціоналізаторської роботи в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації (Держспецзв'язку), яка визначає загальні засади щодо організації раціоналізаторської роботи в Держспецзв'язку, встановлює єдиний порядок складання, подання, розгляду заяв про раціоналізаторські пропозиції, а також порядок визначення розрахунку винагороди автору (співавторам) раціоналізаторської пропозиції за її використання. Раціоналізаторська робота організовується та проводиться з метою підвищення надійності функціонування урядового зв'язку, інших спеціальних видів зв'язку та забезпечення їх безпеки, удосконалення технічної експлуатації засобів урядового та спеціального зв'язку, іншого технологічного обладнання у територіальних органах, підрозділах, закладах і установах Держспецзв'язку.

Раціоналізаторською, згідно Інструкції [16], визнається пропозиція, яка містить нове і корисне для підрозділів Держспецзв'язку технологічне (технічне) або організаційне рішення і передбачає створення або зміну конструкції виробів, технологічного процесу, застосовуваної техніки або складу матеріалу. Пропозиція вважається новою, якщо згідно з наявними джерелами інформації ця або тотожна поданій пропозиція не була відома в мірі, достатній для її практичного використання. Пропозиція є корисною, якщо її використання дає змогу одержати позитивний ефект. Не визнається раціоналізаторською пропозиція, яка знижує надійність та інші показники якості продукції, об'єкта вдосконалення, конструкції, матеріалу, виробу, технологічного процесу.

У заяві про раціоналізаторську пропозицію викладаються такі матеріали: недоліки наявної конструкції, виробу, технологічного процесу і техніки, що застосовується, чи складу матеріалу, які усуваються впровадженням раціоналізаторської пропозиції; мета пропозиції; зміст запропонованого рішення, у тому числі дані, достатні для практичної реалізації пропозиції без участі автора (співавторів); визначення коефіцієнтів досягнутого позитивного ефекту та складності вирішеного технічного завдання; стисла анотація, що розкриває способи вирішення вказаної проблеми. До заяви додаються графічні матеріали (креслення, схеми, ескізи тощо) та інші додаткові відомості.

Після отримання підрозділом Держспецзв'язку рішення про визнання пропозиції раціоналізаторською і прийняття її для використання технічний засіб доопрацьовується відповідно до поданої заяви про раціоналізаторську пропозицію, про що особою інженерного складу, за якою закріплено конкретний технічний засіб, вносяться зміни у технічну документацію. Використанням раціоналізаторської пропозиції визнається її застосування у виробі, який експлуатується, або у технологічному процесі, що дає право авторам на добросовісне заохочення шляхом виплати грошової винагороди. Винагорода за використання раціоналізаторської пропозиції виплачується одноразово з урахуванням ефекту від використання та обсягу її застосування.

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що наявність подібних правил [16] є, безумовно, позитивним прикладом для системи раціоналізації України, та для оцінки та детального аналізу дослідниками практики та досвіду використання раціоналізаторських пропозицій на підприємствах, організаціях та установах необхідне проведення системних досліджень, у тому числі, на державному рівні.

ВИСНОВКИ

Негативна динаміка раціоналізаторської діяльності в Україні пов'язана, зокрема, із необхідністю регулювання процесу раціоналізації на всіх рівнях системи раціоналізації. Для підвищення кількості раціоналізаторів та рівня використання раціоналізаторських пропозицій необхідні розробка та затвердження на підприємствах власних оригінальних правил що-

до раціоналізаторської діяльності. Зменшення серед інноваційно активних підприємств на 45 % частки тих юридичних осіб, що заохочують комерціалізацію технічних рішень завдяки системі раціоналізації, відбулось одночасно зі збільшенням на 31 % кількості інноваційно активних підприємств та зменшенням на 25 % кількості підприємств, у яких використані раціоналізаторські пропозиції. При зменшенні на 25 % кількості юридичних осіб, у яких використані раціоналізаторські пропозиції, кількість використаних пропозицій на цих підприємствах зменшилась менш ніж на 1 %. Подальші роботи будуть присвячені поглибленому дослідженню встановлених тенденцій, питанням стимулювання юридичних осіб та раціоналізаторів до подання та комерціалізації раціоналізаторських пропозицій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Жарінова А. *Інтелектуальна власність – інструмент успішного бізнесу* / Алла Жарінова // *Інтелектуальна власність в Україні*. – 2015. – № 9. – С. 4–6.
2. Андрощук Г. *Інститут раціоналізаторського пропозиції в праві промислової власності: перспективи розвитку* / Геннадій Андрощук // *Теорія і практика інтелектуальної власності*. – 2012. – № 3. – С. 73–79.
3. Шевченко В. В. *Раціоналізаторська діяльність в сучасних умовах: теоретичні та практичні аспекти використання організаційних рішень в економіці підприємства* / Шевченко В. В., Плескач В. П., Дробитько І. А // *Научний вестник Донбаської державної машинобудівної академії: збірник наукових праць*. – Краматорськ : ДГМА, 2013. – № 1 (11Е). – С. 237–242.
4. Андрощук Г. *Стимулювання результатів інтелектуальної діяльності: уроки для України* / Геннадій Андрощук // *Інтелектуальна власність в Україні*, 2013. – № 1. – С. 55–63.
5. Андрощук Г. *Раціоналізаторська пропозиція як об'єкт промислової власності: проблеми регулювання* / Геннадій Андрощук // *Інтелектуальна власність*. – 2006. – № 4. – С. 37–44.
6. Святоцький А. Д. *Право інтелектуальної власності на раціоналізаторське пропозицію* / А. Д. Святоцький, П. П. Крайнев, Б. Г. Прахов. *Под ред. А. Д. Святоцького*. – К.: Концерн Видавничий Дім «Ін Юре», 2004 – 128 с.
7. Шевченко В. *Тренд в стимулюванні раціоналізаторства: державні відзнаки* / Віталій Шевченко, Володимир Плескач, Ігор Дробитько // *Інтелектуальна власність в Україні*. – 2014. – № 11. – С. 22–26.
8. Петрова І. Л. *Особливості стимулювання інноваційної діяльності* / Петрова І. Л. // *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*, 2009. – С. 139–142.
9. Горнісевич А. *Деякі проблеми регулювання відносин щодо результатів інтелектуальної діяльності* / Анатолій Горнісевич // *Інтелектуальна власність в Україні*, 2014. – № 10. – С. 59–63.
10. Іващенко В. А. *Правові проблеми реалізації прав на раціоналізаторські пропозиції в Україні [Електронний ресурс]* / В. А. Іващенко // *Форум права*. – 2012. – № 1. – С. 371–374. – ISSN 1995-6134. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12ivanrp.pdf>.
11. Шевченко В. В. *Використання раціоналізаторських пропозицій в Україні: проблеми і тенденції комерціалізації* // *Вісник Донбаської державної машинобудівної академії: збірник наукових праць*. – Краматорськ : ДДМА, 2016. – №1(37). – С. 157–161.
12. *Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2010 році. Статистичний збірник* / Державна служба статистики України. – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2011. – 282 с.
13. *Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2011 році. Статистичний збірник* / Державна служба статистики України. – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2012. – 305 с.
14. *Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2012 році. Статистичний збірник* / Державна служба статистики України. – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2013. – 287 с.
15. *Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2013 році. Статистичний збірник* / Державна служба статистики України. – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2014. – 314 с.
16. *Інструкція про організацію раціоналізаторської роботи в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації, затверджена Наказом Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України № 495 від 02.09.2013* [Електронний ресурс] // *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1621-13>.